

УДК 341.1.01(100)

О.О. НІГРЕЄВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

МІЖНАРОДНА ПРАВОТВОРЧІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація: Статтю присвячено питанням міжнародної правотворчості, що розглядається як один із різновидів юридичного процесу. Проаналізовано основні ознаки юридичного процесу, що характеризують також і міжнародний правотворчий процес. Розкрито особливі риси міжнародної правотворчості, що різняться її із правотворчими процесами у національному праві.

Ключові слова: міжнародна правотворчість, юридичний процес, процесуальне право, уповноважені суб'єкти, правила та прийоми юридичної техніки.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя міжнародний правопорядок зазнає значних змін. Можна навіть казати про формування нового міжнародного порядку XXI століття, який заміщує ту систему міжнародних відносин, що склалася після другої світової війни та багато у чому відобразилася у Статуті ООН. Падіння Берлінського муру, розпад Радянського Союзу, формування нових центрів економічного розвитку в Азії, Південній Америці та інші зміни у розподілі сил на міжнародній політичній та економічній арені призвели до знецінення тих компромісів, що покладено в основу механізму дії міжнародного права XX століття. Як наслідок, воно змінюється, що відображається у багатьох елементах міжнародно-правової системи. Мова йде про суб'єктний склад міжнародного права, його джерела, появу нових галузей. Відповідно, у процесі трансформації знаходиться й один із ключових інститутів системи міжнародного права — інститут міжнародної правотворчості.

Саме завдяки міжнародній правотворчості з'являються нові норми міжнародного права, змінюються чи втрачають чинність норми, що вже існують. А що, як не зміна норм, призводить до зміни усіх складових системи?

Разом з тим, незважаючи на беззаперечну значущість процесу міжнародної правотворчості, саме вона є однією з найменш нормативно врегульованих у міжнародному праві конструкцій. Однак складно уявити будь-яку цілеспрямовану людську діяльність, яка б могла ефективно протікати без чітких правил та умов її здійснення. Отже, аби забезпечити ефективність, законність та одноманітність процесу формування міжнародного права, усі його складові заслуговують на ґрунтовне наукове дослідження та якомога більш чітке врегулювання у міжнародних нормативних документах. Як уявляється, досягненню комплексності та всебічності такого дослідження могло б слугувати вивчення питань міжнародної правотворчості у контексті різновидів

юридичного процесу, протікання яких, як відомо, має підпорядковуватися доволі жорстким правилам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання міжнародного правотворення завжди цікавили наукову спільноту. Однак більшість з них зупинялася на дослідженні окремих складових цього процесу або ж торкалася міжнародної правотворчості, вивчаючи суміжні юридичні категорії, як-то: джерела міжнародного права, норми міжнародного права, його суб'єкти. Зокрема, цієї проблематики стосуються роботи К.А. Бекашева, В.Г. Буткевича, Г.М. Даніленко, О.В. Задорожного, І.І. Лукашука, О.О. Мережко, В.В. Мицика, Ю.В. Нички, Н.Д. Тазієва, Ю.В. Щокіна, Alan Boyle, Christine Chinkin, Joost Pauwelyn, Ramses Wessel, Jan Wouters та ін.

Що ж до дослідження правотворчості як комплексного юридичного процесу, то, на жаль, таких праць явно не вистачає. Дещо кращою є ситуація із дослідженнями внутрішньодержавної правотворчості у галузі теорії держави та права. Слід підкреслити значний внесок таких дослідників, як С.С. Алесєєв, М.В. Горшенев, Н.І. Матузов, А.О. Павлушина, О.Ф. Скакун тощо, у розроблення концепції юридичного процесу та такого його різновиду як правотворчий процес.

Постановка завдання. Зважаючи на актуальність комплексного дослідження теми міжнародної правотворчості, намагатимемося у межах цієї статті розкрити її основні складові, властивості та характеристики, розглядаючи її узагальнено крізь призму теорії юридичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Більшість визначень міжнародної правотворчості є доволі простими. Так, І.І. Лукашук вважає, що «міжнародна правотворчість являє собою

процес утворення норм міжнародного права його суб'єктами [1, с. 109]». Автори підручника з міжнародного права «Міжнародне право. Основи теорії» В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожний розуміють під міжнародною правотворчістю «активну творчу діяльність суб'єктів міжнародного права щодо формування правової норми через узгодження державних інтересів, волі (позицій) [2, с. 412]». Г.І. Курдюков уявляє міжнародну правотворчість як «складний процес, у ході якого переплавляються інтереси, позиції, волі, поступки держав. Нормоутворення як узгоджений процес призводить до загального підсумку, а саме до угоди між державами [3, с. 129]».

Як бачимо, не всі автори, визначаючи правотворчість, вдаються до терміну «процес», однак огляд міжнародно-правової літератури дозволяє констатувати синонімічне застосування термінів «міжнародна правотворчість» та «міжнародний правотворчий процес». Разом з тим, як вже було зазначено, мало хто вдається до системного аналізу міжнародної правотворчості саме як юридичного процесу. Що ж до вивчення загальної процесуальної теорії, то ці питання у науці міжнародного права майже не розглядаються. Якщо ж окремі дослідження все ж проводяться, то вони переважно стосуються процесуальних аспектів роботи міжнародних судових органів.

У такій ситуації вважаємо за доцільне звернутися до напрацювань вітчизняної юридичної науки, якій властиві декілька ґрунтовних досліджень юридичного процесу як загальної правової категорії.

Одним з основоположників теорії юридичного процесу на теренах колишнього Радянського Союзу вважається М.В. Горшенев. Саме він одним із

перших обґрунтував виокремлення не тільки так званих «традиційних» різновидів юридичного процесу — цивільного, кримінального, адміністративного, але й «нетрадиційних» його форм, таких як, зокрема, правотворча [4, с. 62].

У праці під його редакцією виокремлено декілька визначальних ознак юридичного процесу: «Перш за все, ця форма діяльності завжди пов'язана з розглядом юридичної справи, тобто таких обставин і фактів, які ґрунтуються на праві (законі) і тягнуть певні юридичні наслідки. Це головна, визначальна властивість юридичного процесу як правової форми. До похідних, що конкретизують його природу, слід віднести те, що ця форма виражається в здійсненні операцій з нормами права; проводиться тільки уповноваженими на те суб'єктами; її результати завжди закріплюються в процесуальних документах; викликає об'єктивну потребу в особливому рівні нормативної регламентації — процесуальному праві; безпосередньо пов'язана з необхідністю використання різних правил і прийомів юридичної техніки» [4, с. 52-53].

Схожі особливості юридичного процесу наводить С.С. Алексєєв: «Особливості юридичного процесу полягають у наступному: по-перше, це владна діяльність компетентних органів і посадових осіб; по-друге, це діяльність, здійснення якої врегульовано процесуальними нормами; по-третє, це діяльність, спрямована на прийняття юридичних рішень загального (нормативні акти) або індивідуального (акти застосування права) характеру» [5, с. 331].

Отже, наведені концепції дозволяють дійти висновку про те, що й міжнародному правотворчому процесу мають бути властивими схожі ознаки, а саме:

— її результатом є вироблення нових, зміна або відміна вже існуючих норм міжнародного права;

— міжнародна правотворчість повинна здійснюватись виключно уповноваженими суб'єктами міжнародного права та бути процесуально регламентованою;

— міжнародна правотворчість здійснюється із використанням певних правил та прийомів юридичної техніки.

Зупинимось на більш детальній характеристиці зазначених властивостей правотворчості у міжнародному праві. На жаль, на відміну від національної правотворчості, що є у більшості країн достатньо регламентованим процесом, правотворчість у міжнародному праві добре врегульована тільки у аспекті підписання міжнародних договорів. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. визначає більшість аспектів та етапів укладання міжнародних угод. Що ж до інших різновидів міжнародної правотворчості (звичаєвої, судової тощо), то вони у процедурному плані є майже нерегламентованими. Разом з тим процедурна регламентація правотворчої діяльності є дуже важливою, адже саме вона може гарантувати оптимальність процесуальних дій та досягнення якісних юридичних результатів. У кінцевому підсумку, саме додержання процедури утворення норми права унеможливорює оспорування її чинності з боку суб'єктів, на яких спрямовується її дія.

Незаперечним є той факт, що саме повноважні суб'єкти можуть приймати участь у процесі утворення нових норм міжнародного права. Однак з огляду на специфіку відносин, що регулюються міжнародно-правовими нормами, визначення уповноважених міжнародних правотворчих суб'єктів є доволі непростою справою. Усклад-

нюється вона ще й тим фактом, що за останні десятиріччя класична концепція суб'єкта міжнародного права зазнала значних змін. Якщо на етапі формування міжнародного права ХХ століття роль правотворчого суб'єкта належала майже виключно суверенним державам, то зараз із розширенням переліку суб'єктів міжнародного права у цілому відбулося значне розширення переліку суб'єктів міжнародної правотворчості зокрема. До кола останніх відносять навіть суб'єктів із явно вираженим приватноправовим характером.

Так, радник з юридичних питань Державного департаменту США Гарольд Кох у доповіді «Міжнародна правотворчість ХХІ століття» відзначив, що «нові міжнародні юридичні процеси ХХІ століття заставили визнати, що держави не є єдиними акторами. Звичайно, ні міжнародне право, ні зовнішня політика ніколи не була повністю обмежена державами, але поширення і вплив недержавних акторів набуло «вірусного» характеру в останні роки. І оскільки це неминуче, уряд США в даний час розвиває відносини не тільки з державами, але і, серед інших, з громадянським суспільством і промисловими групами також. Ця тенденція викликала вибух у сфері так званих «публічно-приватних партнерств» або «гібридних угод» [6].

Цікаво, що схожої думки дотримуються також деякі дослідники загальної теорії права. На погляд А.О. Павлушиної, «по суб'єктам, що здійснюють правове регулювання, з одного боку, і за характером відносин, на впорядкування яких воно спрямоване, а також за «юридичною силою» створюваної норми — з іншого, процес правоутворення може бути представлений як публічне, приватно-публічне та приватне правоутворення. Як перше,

тобто публічне правоутворення, виступає законотворчий і нормотворчий процес у звичному для нас розумінні. Це діяльність законодавчих органів різного рівня, аналогічна діяльності правозастосовних органів, а щодо створення прецеденту — і судових органів. У кінцевому рахунку це процес створення у вищій мірі загальнозначущих норм — правил поведінки. Приватно-публічне правоутворення є процесом створення норми, правила поведінки спільно — суб'єктом, наділеним публічною владою, і приватним суб'єктом права, чи-то господарською спілкою, чи-то товариством, їх об'єднанням або громадською організацією. Такі норми, звісно, поширюються на більш вузьке коло відносин, як правило, на відносини з участю названого приватного суб'єкта або його підрозділів. При вказівці на «вузьке коло» цих відносин слід мати на увазі, що вони можуть бути дуже суспільно значущими і стосуватися великого кола індивідів. ... До третього елементу цієї класифікації — приватного правоутворення — ми б відносили процес створення договірних норм приватними суб'єктами права. Договірне право як джерело таких норм називає договори, угоди, контракти і т.п. Норми, що виникають у процесі такого правоутворення, стосуються тільки відносин договірних сторін, носять індивідуальний характер, але тим не менш є правилами, які регулюють поведінку, діяльність суб'єктів таких угод» [7, с. 218].

Варто звернути увагу на той факт, що дослідниця не проводить різниці між правоутворенням та правотворчістю, вважаючи небезпечним «відходити занадто далеко від юридичної догми в оцінці права», бо це може призвести до «втрати будь-якого орієнтиру, стандарту поведінки, яким має виступати при всій його

природно-правовій основі право» [7, с. 217].

Така позиція А.О. Павлушиної, принаймні у царині міжнародного права, викликає заперечення, адже саме через розрізнення процесів міжнародного правоутворення (нормоутворення) та правотворчості¹ можна, на нашу думку, віднайти компроміс між переважною позицією держав як основних суб'єктів утворення нових міжнародно-правових норм та участю у цих процесах інших суб'єктів міжнародного права та міжнародних відносин, яких деякі дослідники також наділяють правотворчими повноваженнями (міжнародні суди, міжнародні державні та недержавні організації, деякі приватні суб'єкти тощо).

Як вже зазначалося, у процесі здійснення міжнародної правотворчості мають використовуватися певні правила та прийоми юридичної техніки. Зважаючи на добру процесуальну урегульованість процесів міжнародної договірної правотворчості, саме у них застосування правил та прийомів юридичної техніки є напрацьованим та ефективним. Що ж стосується юридичної правотворчої техніки у цілому, то її, як і процедурні правила здійс-

нення міжнародної правотворчості, ще належить розробити.

Звісно, властивості міжнародної правотворчості як юридичного процесу не обмежуються тими, що були проаналізовані у цій статті. На окрему увагу заслуговують питання етапів міжнародної правотворчості, її принципи тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, бажано підкреслити наступні висновки:

1) міжнародна правотворчість становить один із різновидів юридичного процесу. Отже, їй мають бути характерними основні ознаки та властивості юридичного процесу у цілому;

2) зважаючи на певну обмеженість загальнотеоретичних досліджень правотворчості у науці міжнародного права, цікавим є звернення до теоретичного доробку національної правової науки;

3) міжнародна правотворчість як будь-який правотворчий юридичний процес полягає у розробленні, зміні та відміні норм міжнародного права та має здійснюватися виключно уповноваженими правотворчими суб'єктами із застосуванням певних правил та прийомів юридичної техніки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть [Текст]: учебник для студентов юридических факультетов и вузов / И.И. Лукашук. — Изд. 3-е, перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — 415 с.

2. Буткевич В.Г., Мичик В.В., Задорожний О. В. Міжнародне право. Основи теорії [Текст]: підручник / За ред. В.Г. Буткевича; Міністерство освіти і науки України. — К. : Либідь, 2002. — 608 с.

3. Международное право. Общая часть [Текст]: учебник / Под ред. Р.М. Валеева, Г.И. Курдюкова. — М. : Статут, 2011. — 543 с.

4. Теория юридического процесса [Текст] / [Бенедик И.В., Горшенев В.М., Крупин В.Г., Мельников Ю.И., Олейников С.Н., Погребной И.М., Шахов И.Б.]; под общ. ред. проф. В.М. Горшенева. — Х. : Вища школа, 1985. — 192 с.

¹ Див. Нігрієва О.О. Правотворчість у міжнародному праві : до питання про визначення / О.О. Нігрієва // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — 2013. — Вип. 6-3. — Т. 2. — С. 156-159.

5. Теория государства и права [Текст]: учебник для юрид. вузов и факультетов / [Алексеев С.С. и др.]; отв. ред. В.М. Корельский, В.Д. Перевалов. — М. : НОРМА : ИНФРА М, 1999. — 570 с.

6. Koh H. Twenty-First Century International Lawmaking [Электронный ресурс] / US Department of State. — Режим доступа : <http://www.state.gov/s/l/releases/remarks/199319.htm> (дата звернення: 13.05.2015 р.) — Назва з екрана.

7. Павлушина А.А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.А. Павлушина. — Самара, 2005. — 459 с.

Нигреева А.А.

Международное правотворчество сквозь призму юридического процесса.

Аннотация: Статья посвящена вопросам международного правотворчества, которое рассматривается как одна из разновидностей юридического процесса. Проанализированы основные признаки юридического процесса, характеризующие также и международный правотворческий процесс. Раскрыты особые черты международного правотворчества, отличающие его от правотворческих процессов в национальном праве. В частности, выявлено, что международное правотворчество на современном этапе является недостаточно регламентированным в процедурном плане. Кроме того, в контексте изменений в современном мировом правопорядке для науки представляется сложным однозначно выделить круг уполномоченных правотворческих субъектов, а также универсальные правила и приемы юридической техники, которые могли бы использоваться во всех видах международного правотворчества.

Ключевые слова: международное правотворчество, юридический процесс, процессуальное право, уполномоченные субъекты, правила и приемы юридической техники.

Nigreieva O.O.

International Lawmaking in the Light of Legal Process.

Summary: The article is dedicated to the issues of international lawmaking, which is regarded as a form of legal process. The main features of legal process that characterize also the international lawmaking process are analyzed. The features of legal process are as follows: it is an imperious activity of competent authorities and officials; it is an activity that is regulated by the rules of procedure; it is an activity aimed at the adoption of legal decisions of a general (regulations) or individual (acts of law) character.

The special features of international lawmaking, distinguishing it from the lawmaking process in national law, are disclosed. In particular, it revealed that the international lawmaking at the present stage is not sufficiently regulated procedurally. Furthermore, in the context of changes in the modern world order it is difficult for science uniquely identify the authorized range of lawmaking subjects, as well as universal rules and methods of legal techniques that could be used in all types of international lawmaking.

The special features of international lawmaking as a legal process are not limited to those that have been analyzed in this article. Special attention should be paid to the stages of the international lawmaking and its principles, etc.

Keywords: international lawmaking, legal process, procedural law, authorized subjects, rules and methods of legal technique.